

Kárpáti Áronné

Életrajz

Édesapám lengyel származású volt, az édesanyja Lengyelországban élt. A nagypapát Grünbergnek hívták. A nagypapa meg a nagymama unokatestvérek voltak. A nagymama, azt hiszem, Berta volt. A nagyapámat nem ismertem. Jesivája [valószínűleg előjesivája - A szerk.] volt Lengyelországban, úgyhogy ő tanított. 1928-ban vagy 1930-ban meglátogattuk a nagyanyámat, Nowy Targban lakott. Ez nagyon érdekes volt. Az apám annyira készült erre az utazásra, és elmentünk hárman ugye. Nagy várakozás volt ugye, mert ott nagyon vallásosak voltak. A nagyanyám sájtlit hordott. De nekem meg a szegény anyámnak is nagyon furcsa volt, mert ott szombaton még szappannal kezet mosni sem lehetett. Az édesanyám velem titokban megbeszélte, hogy ő ezt nem nagyon szereti, de azért alkalmazkodtunk az ottani szokásokhoz. Ott nagyon folyt a zsidó élet. Fantasztikus szokások voltak ott. Pénteken olyan nagy sütés-főzés volt, hogy a huszonhatodik szomszéd is jött, főztek, sütöttek, gyúrtak. Szombat reggel elmentek a templomba, és utána rengeteg ember jött be a házba, és volt vendéglátás. Aprósütemény meg italok. Meg délután is jöttek vendégek. Én nem tudtam, hogy miből fedezik ezeket, mert nem úgy nézett ki, hogy jómódúak. Meg ki voltak rakva pénzek, mert akkor, szombaton jöttek a koldusok. De soha egyik se vett el kettőt, csak egyet. Az édesapámnak volt ott egy húga, Elza, akinek a férje kárpitos volt, és ők is ott laktak a nagymamával. Csak kinn a kertben volt szabad neki dolgozni, mert elég porral, piszokkal járt a kárpitos munka. Az utcáról volt bejárat, és az ajtó fölött volt egy csengő, és ha valaki benyitott, akkor az megszólalt. Persze szombaton nem csengetett.

Az anyai nagyapám Neu Adolf. Nem ismertem. Azt tudom, hogy nagyon haladó szellemű valaki lehetett a nagypapa, mert az édesanyámat képezte. Az én édesanyám gyémántcsiszoló volt. A nagyanyámat viszont ismertem, mert nálunk lakott, mikor én még kislány voltam. Kraut Borbálának hívták. Nálunk is halt meg 1922-ben. Édesanyám elmondása szerint soha nem vett be semmilyen gyógyszert. Hiába hívtak hozzá orvost, a gyógyszert kiöntötte, a tablettát kidobta.

Anyukámék többen voltak testvérek. Volt neki egy öccse, Neu Béla, aki öngyilkos lett. Volt egy húga, aki hozzáment egy férfihez, akiről nagyon jó információkat kaptak - úgy látszik, akkor divat volt, hogy ha jött egy kérő, akkor arról információkat kértek -, csak éppen azt nem mondták róla, hogy tüdőbeteg. Megfertőzte az egész családot: a gyerekeit, a feleségét. Mindenki meghalt. És volt anyukámnak egy testvére, aki kiment Amerikába, és attól fogva soha többet nem tudtak róla.

Apám 1887-ben született. Hét évvel fiatalabb volt, mint az édesanyám. Úgy hívták, hogy Grünberg Hirsch-Leib. És ő addig járt a minisztériumba, hogy ő meg akarja magyarosíttatni a nevét, amíg aztán megengedték neki, és akkor úgy hívták őt, hogy Grünberg Herman. Ez olyan 1926 körül volt.

Az apám mesélte, hogy gyerekkorában csatlakozott vásározókhoz. Ezek a vásározók jártak át Magyarországra is. A nagynéném, Elza, is mindig járt. Volt neki egy széthyitható standja, és amikor vásárnap volt, kirakodott. Női holmikat, pulóvereket, kardigánokat, ilyeneket árult. Nem tudom, apám hogy került ide Magyarországra. Azt tudom, hogy amikor ők 1912-ben megesküdték, akkor ő már egy pár éve itt volt. Elég jól beszélt magyarul. Talán itt-ott lehetett érezni, hogy nem ez az anyanyelve. Például emlékszem, hogy számolni jiddisül számolt.

A neológ hitközségnél dolgozott. A főtitkár mellett volt ilyen titkárféle. Volt a hitközségen hosszú éveken át egy nagyon nevezetes főtitkár, Eppler Sándor, akit az apám nagyon szeretett. [Eppler Sándor (szül. 1890) a pesti izraelita hitközség adófelügyelője, pénzügyi főtanácsosa, majd 1924-től főtitkárhelyettese volt. – A szerk.] Eléggé be volt fogva, mert ez az Eppler egy munkamegszállott volt. Sokszor késő estig dolgozott, és az apám is ugyanúgy dolgozott benn.

Édesanyám Budapesten született 1880-ban. Elég későn, 1912-ben ment férjhez. Nehezen tudta a gyerekeket kihordani. Heten lettünk volna testvérek, de csak én születtem meg, és utánam egy kislány, aki egész piciként meghalt.

Az István út 11-ben laktunk, egy nagyon egyszerű lakásban, de erre nemigen emlékszem. Amikor négy-öt éves lehettem, az édesapám a hitközségtől kapott egy másik lakást a Rumbach Sebestyén utcában, abban a házban, amiben a templom volt. Itt csak a hitközség alkalmazottai laktak. Ott volt egy elég nagy konyha, egy elég nagy szoba, a folyosón, zárt folyosó volt, volt egy spájszerűség. A konyhát mi átalakítottuk, és abból lett egy fürdőszobaszerűség, és a spájzból csináltunk egy konyhát. Az édesanyám nagyon szerette a régi vágású hálószobabútort: két nagy ágy volt, két éjjeliszekrény, tükrös asztal. A bútor nagyon szép volt. A konyhában olyan régi típusú konyhabútor volt, volt egy felső része meg egy alsó része, hátul volt a mozsár meg ilyenek.

Édesanyám nem dolgozott. Otthon volt, főzött, vásárolt. A Klauzál térre jártunk. Oda elvitt magával, nem nagyon hagyott otthon. A Klauzál téren volt a libás, akihez mindig ment. Nálunk csak olyan mondva csinált kóserség volt, mert vágott libát vett a Klauzál téren [Azaz: már leölt libát vett, nem pedig élő, ahogy a vallásosabbak, akik élő libát vettek, és elvitték a sakterhoz, hogy a vallási előírásoknak megfelelően vágja le. – A szerk. Lásd még: étkezési törvények; kóser háztartás; sakter.] De azért a tejes meg a húsos nagyjából külön volt. A libából aztán csinált tepertőt meg a májat meg mindenféle finom dolgokat. Az édesanyám nagyon jól sütött-főzött. Purimra annyi kindlit [Dióval, mákkal töltött, pólyás baba alakú purimi sütemény. – A szerk.] sütött, és az apámnak mondták a kollégái, mondja meg a Karolinkának, küldjön egy pár kindlit.

Édesanyám nem volt nagyon templomjáró, és apukám sem nagyon. Pedig ő elég vallásos családból származott. Annyival tartozott a hitközségnek is, hogy hát néha elment ünnepekor. Édesanyám péntek este gyertyát gyújtott. A menü péntekenként húsleves volt, mellette a tányéron fekete rettek, paradicsomszós, ilyen-olyan szós hús, barhesz. A barheszt nem anyukám készítette, vettük. Úgy emlékszem, hogy édesapám szokott csinálni egy pohár borral kiddust.

Széder volt nálunk, az édesapám nagyon szép szédert tartott. Fölvette a kitlit, mert abban tartotta a szédert. Először jött az imádkozás, s akkor a két ima között volt a vacsora. Húsleves maceszgombóccal. Hosszú volt a szédereste, mert elég hosszú az ima, és az utolsó dalig mindent el kellett mondanunk. És az édesapám nagyon énekelt is. Egy-két vendég néha jött, akit meghívott az édesapám vagy az édesanyám, de inkább magunkban voltunk. Volt takarítás [lásd: homecolás],

de nem olyan, mint ahogy a nagykönyvben meg van írva, hogy mindent összesöpörni meg minden. De volt az édesanyámnak pészahi edénye.

Zsidó iskolába jártam a Wesselényi utca 44-be. Oda jártam egészen harmadikig [vagyis elemibe és a polgári iskola harmadik osztályáig]. Az iskolában jól tanítottak. Volt héber nyelv és irodalom. Tanultunk a Bibliából meg az imakönyveket meg különböző énekeket, imákat. Fordítottunk is, és mindenfélét kellett tudni, de hát amikor kijártuk ezt az iskolát, nem sokat foglalkoztunk vele a továbbiakban.

Akkor nagyon nagy divat volt a zsúr. Az édesanyámnak elég jó kapcsolata volt a szülőkkel, úgyhogy sok zsúrba hívtak. Csak zsidó barátnőim voltak. Minden adott volt ahhoz, hogy zsidó társaságom legyen: apám a hitközségnél dolgozott, a Rumbach Sebestyén utcai templom épületében laktunk, én a zsidó iskolába jártam. Délután a tanulás, meg jött egy-egy barátnő, így teltek a délutánok. Olvasni sokat olvastunk. Édesanyám szerette a könyveket. Később a mostohatestvéremmel, Rózsával jártunk könyvtárba. Mindig megbeszéltük, hogy ki megy a könyvtárba. Ő is szeretett olvasni, én is.

Volt egy barátnőm, aki minden évben járt Dömsödre, és egyszer-kétszer mi is elmentünk az édesanyámmal oda. Kivettünk egy szobát a vendéglősnél. Elég sok gyerek összejött ott, és nagyon jól éreztük magunkat.

Egy emeleten laktunk a samesszal [templomszolga], annak volt egy lánya, és hozzájuk járt mindig egy varrónő. Ha kellett nekünk valami, az édesanyám szólt, hogy hozzánk is jöjjön, mert valamit kell varrni. Az édesanyám nagyon nagy súlyt fektetett arra, hogy mindig nagyon jól öltözött legyek, és volt a Király utcában egy üzlet, ahol lehetett kapni fiatal lányoknak való ruhákat, oda jártunk.

12-13 éves voltam, amikor édesanyám meghalt. Az édesapámmal maradtunk ketten. Én annyira nem bírtam az egyedüllétet, hogy sokszor bementem az irodába, ahol az édesapám dolgozott a hitközségnél, s ott lefeküdtem, és sokszor úgy vitt haza félig alva. Szóval nem volt jó, mert szegény drága anyám borzasztóan elkényeztetett. Amikor 14 éves voltam, apám újra megnősült, elvett egy elég vallásos nőt, az kezdett engem inkább a vallásra nevelni. Matild özvegyasszony volt, két gyermeke volt, Rosner Rózsa és Rosner László. A fiú egy-két évvel idősebb volt nálam, a lány meg fiatalabb. Volt neki két testvére Párizsban, és az egyik, aki szűcs volt, az kivitette a fiút, és a fiú ki is tanulta a szűcsmesterséget. Rózsa idejárt iskolába. Aztán beiratkozott egyetemre, de megszakította a tanulmányait a háború miatt. Matild vezette a háztartást. Neki volt egy fehérnemű-varrodája, amikor még egyedül volt a két gyerekkel, és aztán is folytatta ezt. Voltak gazdagabb zsidók, akik a lányoknak komoly staffrungot csináltattak. És neki voltak hímzőasszonyai vidéken, és ő kiadta ezeket a hímzéseket. Gyönyörűeket csináltak.

Volt a Bethlen téren egy zsidó kereskedelmi, a polgári [lásd: polgári iskola] után oda jártam egy egyéves kereskedelmi szaktanfolyamra [lásd: női kereskedelmi szaktanfolyamok]. Ott tanultunk gyorsírást, gépírást, könyvelést. Először egy ügyvédnél dolgoztam, aki apámnak valami ismerőse volt. Utána elkerültem egy üveg- és porcelán-nagykereskedésbe, ott is az irodában dolgoztam. Számláztam, sok mindent kellett csinálni.

Az első férjem Schächter László 1909-ben született Büdszentmihályon [Szabolcs vm.-ben lévő nagyközség, 1910-ben 7800 főnyi lakossal. – A szerk.]. Jóval idősebb volt nálam. Úgy ismerkedtem

meg vele, hogy dolgoztam egy cégnél, egy illatszer-kereskedelmi ügynökség volt, több külföldi céget képviselt. A főnököm zsidó volt, és ott üzletszerző voltam, jártam a budapesti illatszertárákat. És voltak olyanok, akik vidéki cégeknél dolgoztak. Úgy hívták őket, hogy ügynök. Az egyik a második férjem bátyja volt. László, a férjem szintén járt vidékre. Ők heten voltak gyerekek, öt fiú meg két lány. A lányokkal jóban voltam, és a fiúval meg, aki a férjem lett, nem, de a többi fiúval kirándulni jártunk a Hármashatár-hegyre. Aztán a két lány közül az idősebbik föltaálta, hogy jó lenne, ha mi ketten jobban megismerkednénk, és összehoztak egy találkozót az Astoria szállóban. Hát olyan nagy szerelem lett belőle, hogy nem igaz. Az esküvő a Rumbach Sebestyén utcában volt.

Lászlóék a Teréz körúton laktak egy kétszobás lakásban. A Felvidékről jöttek, és ez a báty, aki a cégnél dolgozott mint ügynök, ez hozta fel őket Pestre, mikor kezdődtek ott a cirkuszok. És mint a legidősebb testvér, felkarolta a többit. Ők nagyon vallásosak voltak. Az apósom odajárt a Rumbach Sebestyén utcai templomba az öt fiával. Minden péntek este. Parókat nem hordtam, de mindig kóser húst vettem. Miután egy vadonatúj kis lakásunk volt, ott nem volt probléma a kóser konyha.

Az esküvő után elmentünk lakást keresni, és a Hungária körúton meg a Stefánia úton valósággal a földből nőttek ki a négy-öt emeletes házak. És valahol ki volt írva, hogy lakások eladóak. Nagyon tetszett nekünk, és leelőlegeztük a lakást. Egy nagyon aranyos kis lakás volt. Egy szoba volt, egy pici franciaerkélyes konyha, fürdőszoba, bent volt a WC, az előszoba meg egy spájz.

1942-ben esküdtünk, és jöttek a behívások, úgyhogy még jóformán meg sem melegedtünk a lakásban. Úgyhogy szegény akkor már csak táborokban volt. Ha lehetett menni látogatni, akkor én ott voltam. Akkor kiderült, hogy terhes vagyok. Sárospatakon voltak, s azt mondtam neki, hogy addig nem megyek haza, míg azt nem mondod, hogy megtarthatom a gyereket. Aztán kinn voltak Erdélyben, oda is elmentem. Mikor visszajöttek Erdélyből, volt egy papírja, hogy szállás hiányában a lakásán aludhat. És jött egy razzia a házban, és a papírral együtt elvitték 1944 novemberében. Munkára kivitték őket az országból, nem tudom, hova. Nem jött vissza.

István 1944 januárjában született. A zsidó neve Smuel ben Avrom Jantev volt. Az anyósommal volt a vita, hogy bár az anya választhatja meg a gyerek zsidó nevét, ő magának akarta ezt a jogot. Vitakoztunk, hogy nem az én nagyapám után nevezzük el, hanem az ő nagyapja után, aztán kisütöttük, hogy mind a két nagyapa Smuel volt, s el volt döntve a kérdés. A férjem látta még a fiát. Amikor nem volt már itthon, én mindig péntek este, szombat ebédre ott voltam az anyósomnál. El is várta, hogy ott legyek. Eleinte ott laktam a gyerekekkel a Hungária körúton, de aztán beköltöztettek a városba, a férjem legidősebb bátyjához. Schächter Ernőnek hívták, a magyarosított neve Sándor volt. (A háború után magyarosított.) Ő is ott a Teréz körúton lakott, mint a szülők. De csak én laktam ott a fiammal, mert neki volt az üzlete egy strómannal. Ez a stróman módos volt, és odaköltözött az Ernő a feleségével meg a kislánnyal. Ő bujtatta őket.

Akkor jött, hogy ez a Teréz körúti ház zsidó ház [csillagos ház] lett, aztán fölszámolták, és jöttek a nyilasok, hogy mindenki vigye le az udvarra a poggyászát. A házban volt egy fodrásüzlet, s ez a nő azt mondta nekem, hogy „ha akarja, én segítek magának”. Úgyhogy beraktam – volt a nagy babakocsija a fiamnak –, oda beraktam egy halom pelenkát meg amire gondoltam, hogy szükség van, és ez a nő a babakocsival együtt kivitt engem a házból. S akkor elmentem ugyanahhoz a nőhöz, ahol a sógorom volt.

Apukám, Matild és Rózsa a ruhayűjtő században voltak a zsidó gimnáziumban. [A ruhayűjtő századként ismert zsidókból álló században a munkások német felügyelet alatt a német hadsereg ruházatának javításával foglalkoztak. A ruhayűjtő század mintegy 1500-2000 férfit, nőt és gyermeket számlált. A század székhelye először a Zsidó Hitközség épületében, a Síp utca 12-ben volt, majd 1944 decembere után áthelyezték az Abonyi utcai Zsidó Gimnázium épületébe. – A szerk.] A Lászlót [apja második feleségének, Matildnak a fiát] a háború előtt kiutasították Franciaországból, mert nem volt állampolgársága. Hazajött, és kivitték őt valahova Ukrajnába munkaszolgálatra, és nem jött vissza. Amikor a háború után kiderült, hogy apukámék nem tudnak bemenni a régi lakásba, mert a lépcsőház is leszakadt, betették őket valami társbérletbe, az apám azt mondta, hogy dehogy megyek én társbérletbe, hát van énnekem egy vidéki házam, akkor megyek oda lakni. Ez a vidéki ház itt Pest közelében volt, Gyömrőn. Ez egy nagyon szép családi ház volt, apa és Matild építették. A háború előtt tavasztól ősziig mindig kinn voltak. Matild nagyon ügyes asszony volt, értett még a kerthez is. Ő mondta az apámnak, hogy mit kell csinálni a kertben. Kóser háztartásuk volt, és minden csütörtökön följött vágatni [azaz baromfit vágatni a sakternél] meg húsért [azaz: marhahúsért]. Gyömrőn volt egy szép kis zsidó templom, apám oda járt. Minden reggel tfilinben imádkozott.

Rózsa a ruhayűjtő században megismerkedett egy fiúval, aki nem sokkal a háború után el is vette őt feleségül. Született egy kislányuk, Jutka. A kislány szintén Gyömrőn volt, mert Rózsi újrakezdte az egyetemet. A szerencsétlen az asztalra borulva aludt sokszor este, mert végig akarta csinálni. Az ELTE-re járt, tanár lett. Aztán 1956-ban elmentek Kanadába. Kinn meg született egy kisfiuk. Végül a mama az apámmal együtt kiment Kanadába 1957-ben vagy 1958-ban. Jóban voltunk Matilddal, én őnála kinn voltam Vancouverban. És úgy zokogott, mikor eljöttem, mert tudtuk, hogy többet nem látjuk egymást. Apukám az 1970-es években halt meg, Matild meg egy pár évvel ezelőtt. Majdnem száz évet élt.

Amikor felszabadult Pest, elmentem megnézni, hogy mi van a Rumbach Sebestyén utcai lakással. Végül elmentem a gyerekekkel Gyömrőre, apámékhoz. Volt az egyik sógornőmnek egy cipőfűző üzeme. Kérdezte, hogy akarok-e dolgozni. Lehet adjusztálni cipőfűzőket. Mondtam, hogy akarok. És termeltem neki a cipőfűzőket.

Nagyon sokáig vártam a férjemre. Az anyósom mondta, fiatal vagy, menjél férjhez. Mert végül is hány éves voltam, huszonnégy, huszonöt? A fiamnak is hiányzott az apa persze. Rózsa, a mostohatestvérem dolgozott egy sportboltban Pesten, és volt neki egy barátnője, aki erzsébeti volt, és a Kárpáti Áron, a második férjem is pesterzsébeti volt. S ezek ketten összebeszéltek, hogy engem a Kárpátival összehoznak. Az esküvő a Síp utcában volt a rabbiságon. A férjem eredeti neve Krausz volt, és 1948-ban magyarosíthatott Kárpátira. Bőrös volt, a háború előtt a Paulay Ede utcában dolgozott – ez volt a bőrös utca valamikor –, elég jól keresett. A háborúban kivitték őket Oroszországba. Összegyűltek és megkérdezték őket, hogy ki tud lószerszámot csinálni. És jelentkezett, hogy ő tud. Bekerült egy műhelybe, ahol amíg haza nem jöttek, lószerszámokat csináltak. A háború után meg a rákospalotai Bőrkonfekcióban dolgozott. A készáruraktárnak volt a vezetője.

Ő nem volt vallásos. Olyan családból és olyan helyről származott, Soltvadkertről, ahol elég vallásos zsidók voltak [Soltvadkert Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben lévő nagyközség, 1920-ban 8200 főnyi lakossal. A községben működött jesiva. – A szerk.]. De ő korán elkerült otthonról, albérletben lakott

Pesten, úgyhogy ő nem nagyon tartotta a vallást. Nem is nagyon szeretett templomba menni. De azért én gyújtottam gyertyát pénteken. Meg volt péntek esti vacsora, ha nem is olyan, mint otthon. Ünnepekkor elmentünk a templomba, és ő is jött, és megvolt a böjt [Jom Kipurkor]. Később elég beteg volt, s akkor már a böjttel is felhagyott. Én a mai napig nem főzök szombaton. És nem főzök se disznóhúst, se disznózsírral, csak olajjal főzök vagy libazsírral. És tejfölös főzelékhez sem eszem húsfeltétet. A fiamban is megmaradt minden, benne rengeteg zsidó érzés van, a gyerekeiben is. Járnak Szarvasra. A lányomat is zsidó szellemben neveltem, de nem tudom, miért, nem fog rajta az ilyesmi. De lehet, hogy én vagyok az oka, mert mikor kisebb volt, mondta nekem, hogy anyu nálunk nem volt se Hanuka, se karácsony, tehát ő egyiket sem ismerte.

Az első férjem legidősebb bátyja nem akart engem elengedni dolgozni. Valósággal revolvertel engem: „Hova akarod tenni a gyerekedet?” Segített engem anyagilag, de én akkor is akartam dolgozni.

És végül elmentem, és a budai hitközségnél dolgoztam. Irodai munka volt. Akkor még közadók módjára be lehetett hajtani a hitközségi adót. És akkor még éltek Budán gazdag zsidók. Az előjáróság megkapta, hogy az egyes adózóknak mennyi a jövedelme. Képeztünk egy bizottságot, és behívtuk adótárgyalásra, s azt mondtuk, ha most kifizeti az adót, akkor mérsékeljük. S volt olyan, aki ott lerakta a pénzt. Elég sok minden volt, amire lehetett költeni. Volt egy konyha, ahol az alkalmazottak is kaptak ebédet, meg volt az iroda, aztán voltak a temetők Budán. Amikor összeolvasztották a budai és a pesti hitközséget, akkor a számvevőszéken voltam. Aztán elmentem dolgozni a házkezelőségre, s közben megszületett a lányom, akkor abbahagytam. Ágnes Gabriella 1953-ban született. Az egyik sógornóm egy építőipari vállalatnál dolgozott, s ezek kiadtak tervdokumentációkat gépelni. Én úgy gépeltem, hogy a kislányom tudta, hogy nem lehet hozzám szólni. Megállapodtunk a férjemmel, hogy mikor ő végez – ők elég korán kezdtek, úgyhogy csak három óráig dolgoztak –, hazajött, elvitte a gyereket a Ligetbe, és megvásárolta, ami nekem kellett. Nekem 9 óra, 10 óra körül kész lett az ebéd, és gépeltem.

A Kultúrától mentem nyugdíjba 1971-ben. Ez könyvvel, hírlappal, lemezzel, iskolai szemléltető eszközökkel, ezekkel foglalkozott. Én a könyvosztályon voltam mint bonyolító. Az NDK-ba küldtünk könyveket. A bonyolító az üzletkötő jobbkeze. Az üzletkötő megköti az üzletet, és a bonyolító lebonyolítja. A munkahelyemen elég sok zsidó volt. A vezetők is. Az igazgató is zsidó volt. A főnöknöm egy zsidó nő volt. És én mindig mondtam neki, hogy én az őszi ünnepekre akarom kivenni a szabadságomat.

A lányom külker főiskolát végzett, s először a Metrimpeknél, aztán a Konzumexnél dolgozott. Onnan eljött, amikor még tudtak fizetni végkielégítést. Azóta különböző kft.-knél dolgozik.

1956-ban majdnem elmentünk Izraelbe. A férjemnek volt egy testvére, Margit. A háborúban elvitték őket, a testvérét az édesanyjukkal meg egy pici lánnyal Auschwitzba. És az édesanyjukat meg a kicsi lányt a gázba vitték, a sógornőmet munkára. A háború után lett új családja, és azokkal ment ki Izraelbe. Együtt akartunk menni a férjem hűgával, ők még megkapták az útlevelet, mi meg már nem. Elég rossz érzés volt itt maradni. Ők megérkeztek valami kezdetleges házakba egy sivatagos részen, ahol borzasztó meleg volt. Mikor megérkeztek, írtak, hogy Úristen, vissza akarnak jönni.

Egyszer elmentünk a férjemmel Izraelbe. Akkor még nem is volt diplomáciai kapcsolat, úgyhogy csak kerülő úton, nem is tudom, melyik követségen keresztül lehetett csak kimenni. És láttam, hogy ott is van gyűlölet, és annak nem szabadna lenni. Aki zsidó, legyen zsidó, és ne különböztessék meg, hogy ez európai zsidó, ez ilyen zsidó, ez olyan zsidó. Szóval az nem tetszik nekem.

Rengeteg rokon van kinn. A fiaméknak elég jó a kapcsolata az édesapja rokonaival. A Juditot [unoka] is megszerették, mikor kinn volt, mert ő ott járt az egyetemre.